

398(=161.2):314.151.3-054.74(=161.2)(438)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.04.915>

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ З ЗАКЕРЗОННЯ У 1940-Х РОКАХ: ФОЛЬКЛОРНА ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ (НА МАТЕРІАЛАХ СЕЛА ТУЛИГОЛОВИ ГОРОДОЦЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Марія КАЧМАР

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7811-9576>

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
відділ фольклористики,

Інститут народознавства НАН України,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: mariakachmar@ukr.net

Величне і криваве ХХ-те століття в українській історії своєрідно відображене в усній традиції. Метою нашої розвідки є аналіз народних оповідань та переказів про депортацію з етнічних українських земель у 1944—1947 роках, зафіксованих від мешканців одного населеного пункту, вихідців з різних сіл та повітів Закарпаття — крізь призму історичної та фольклорної пам'яті; у з'ясуванні відображення об'єктивних історичних подій через суб'єктивне сприйняття учасника чи очевидця, типових явищ через індивідуальні долі; впливу фольклорної традиції на формування цих текстів. Саме народні оповідання і перекази стали об'єктом дослідження, тоді як фольклорна рецепція цих трагічних подій — предмет роботи. Джерельну базу становлять тексти народних оповідань та переказів, зафіксовані в 2012 році від мешканців села Тулиголови Городоцького району Львівської області — вихідців із українських сіл Перемишльського та Ярославського повітів. Проаналізовано тематичне багатство наративів, сюжетно-мотивний комплекс, роль та місце оповідача у формуванні тексту (учасник чи свідок події, транслятор почутої інформації). Новизна дослідження — на основі аналітичного розгляду прозових зразків розкрито поняття історичної та фольклорної пам'яті, у формуванні останньої важливу роль відіграє пам'ять емоційна. Для виконання мети і завдань роботи задіяні такі методи дослідження: структурно-семантичний, структурно-семіотичний, текстологічний, порівняльний, міждисциплінарний методи та метод польових досліджень.

Ключові слова: депортація, історична пам'ять, фольклорна пам'ять, народні оповідання, мотив, етнічні українські землі.

Марія КАЧМАР

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7811-9576>;

Candidate of sciences in Philology;

Research fellow at the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine.

e-mail: mariakachmar@ukr.net

FOLK STORIES ABOUT DEPORTATION
OF UKRAINIANS FROM ZAKERZONNIA
IN 1940S: FOLKLORE AND HISTORICAL
MEMORY (ON MATERIALS OF THE VILLAGE
TULYHOLOVY OF HORODOK DISCRIT
OF THE LVIV REGION)

The great and bloody twentieth century in Ukrainian history is peculiarly reflected in the oral tradition. The article is devoted to the consideration of folk stories and retellings about the deportation of Ukrainians from ethnic Ukrainian lands in Poland in 1944—1947. The source and the object of work are the texts of folk tales and retellings, recorded in 2012 from residents of the village Tulyholovy of Horodok district of the Lviv region — immigrants from the Ukrainian villages of Pzemyśl and Yaroslav districts of Poland. The thematic wealth of narratives, the plot-motive complex, the role and place of the narrator in the formation of the text (participant or witness of the event, translator of the received information) have been analyzed. The main attention is paid to the peculiarities of displaying historical events through the subjective perception of a participant or eyewitness, typical phenomena through individual fate, and the influence of the folklore tradition on the formation of texts. On the basis of analytical consideration of prose samples, the concept of historical and folklore memory is revealed, in the formation of the last emotional memory plays important role. The interaction of «historical truth» with individual and collective consciousness, that is, the development of the «artistic truth», is deduced in the works about the life of Ukrainians in Poland until 1944, the Polish-Ukrainian conflict as the main reason for resettlement, the destruction of Ukrainian villages (Pavlokoma and Piskorovichi), the resistance of Ukrainian underground, the organization of voluntary and forced deportations, the difficult road and inhuman conditions for the transportation of Ukrainians, the establishment of life in a new home, adaptation in the new society, where the church and religions played an important unifying role on activity, memory of the «small» homeland, which is usually idealized. Structural-semantic, structural-semiotic, textual, comparative, interdisciplinary methods, method of field research were used for the purpose and tasks of the work.

Keywords: deportation, historical memory, folklore memory, folk stories, motive, ethnic Ukrainian lands.

Вступ. Взаємодія історії та народної словесної творчості була і залишається одним із пріоритетних завдань фольклористичного дискурсу. Дослідження цього феномену особливо актуальне сьогодні, коли усна історія і фольклор, які передусім стосуються кривавого для України ХХ століття, розглядаються як цінні джерела не лише фактичної інформації, а й народного сприйняття, переосмислення, емоційного переживання та закарбування в індивідуальній та колективній пам'яті важливих для етносу подій. Категорії «історичної» та «фольклорної» чи «художньої» правди були об'єктом аналізу у працях С. Мишанича [1; 2], В. Сокола [3], Л. Іваннкової [4], Л. Халюк [5], О. Кузьменко [6] та багатьох інших фольклористів, яких цікавив фольклор у аспекті взаємодії усної словесності та історії. Особливого звучання у народних зразках набуває ХХ-те століття, засіяне трагічними подіями і позначене постійними заборонами. «Під загрозою суворих санкцій, включно з кримінальними, поза увагою дослідників залишилася та загнана в глибоке підпілля властива народна словесність, яка виражала критичне ставлення неприйняття і осудження більшовизму, відображала драматичні переживання і настрої загалу у зв'язку з «докорінними перетвореннями» в житті і свідомості, голодоморами, масовими репресіями, депортаціями та іншими насильствами, творчість, яка «во врем'я люте» кріпила дух народу, будила протест, кликала на боротьбу з окупантами і була пов'язана з цією боротьбою» [7, с. 7—8]. Однією з таких трагічних скрижалей нашої історії є депортація українців з етнічних українських земель Закарпаття у 1940-х роках. За даними польських істориків українського походження Р. Дрозда та Б. Гальчака, українська меншина була найбільш чисельною і налічувала понад 700 тисяч чоловік [8, с. 105]. За період із жовтня 1944 року до червня 1946 року на територію тодішнього Радянського Союзу було переселено майже 500 тисяч українців. Тривалий час тема цього злочину проти українців була табуованою. Окремі історичні праці з'являлися закордоном (М. Трухан, О. Костик, А. Щесняк, В. Шота та ін.). Із здобуттям незалежності України у 1991 році активізуються історичні дослідження й у вітчизняній науці (В. Сергійчук, Ю. Судин, В. В'ятрович, В. Ханас та ін.). Це і стало теоретичною частиною джерельної бази нашого дослідження.

Окрім документів, важливу інформацію про переселення українців з Закарпаття зберегли також свідчення самих учасників подій, які побутують здебільшого у формі народних оповідань й становлять цікаві зразки творчого переосмислення дійсності. Вони, як і більшість народної прози про ХХ століття, за словами В. Сокола, існували у прихованій, конспіративній формі, передавалися в колі родини, близьких, друзів, знайомих [3, с. 73—74].

Зазначимо, що фольклористи та етнологи не оминули своєю увагою народних оповідань цього пласту. Їх проаналізовано в окремих розвідках О. Кузьменко [6], Г. Виноградської [9], С. Ковальчука та Н. Петрової [10], Ю. Павлів [11]. Спогади учасників подано у різнопланових збірниках [12; 13; 14]. Прозовим зразкам про переселення українців на західні терени Польщі внаслідок акції «Вісла» у 1947 році присвячено монографію Л. Халюк «Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння (Київ, 2013). *Метою цієї розвідки є аналіз народних оповідань та переказів про депортацію з етнічних українських земель, зафіксованих від мешканців одного населеного пункту, вихідців з різних сіл та повітів Польщі, крізь призму історичної та фольклорної пам'яті; у з'ясуванні відображення об'єктивних історичних подій через суб'єктивне сприйняття учасника чи очевидця, типових явищ через індивідуальні долі; впливу фольклорної традиції на формування цих текстів. Оповідання чи переказ — це не точна копія чи фотографія дійсності, а суб'єктивне сприйняття, яке належить до чуттєвої сфери людини [3, с. 113]. Відтворюючи власні почуття, оповідач, не усвідомлюючи цього, входить у сферу мистецтва [2, с. 5].*

Основна частина. Сучасні Тулиголови — невелике село Городоцького району Львівської області. Населення становить 600 осіб. У селі знаходиться три пам'ятки архітектури: костел святої Дороти (тепер Покровська церква), палац Балів, який збудовано у 1898—1899 роках за проектом Владислава Галицького, та каплиця-усипальниця на цвинтарі. 1945 рік розділив повністю історію села на до і після. Саме тоді, після договору 9 вересня 1944 року між Урядом Української РСР та Польським Комітетом Національного визволення про пересе-

лення українців на територію УРСР, а поляків — з УРСР на польські землі, місцеве польське населення покинуло Тулиголови. Його заселили депортовані з українських етнічних земель Закарпаття українці. Таким чином сформувалася цілком нова громада з різних територій, яку, однак, об'єднувала спільна історія — вони покинули рідну землю не з власної волі і були змушені звикати до життя на чужій. За даними місцевого краєзнавця і дослідника-аматора історії села Степана Шніцара, у Тулиголови депортовано українців із 39 сіл: Накло, Дібча, Добра, Острів, Болестрашичі, Кобильниця Руська, Вірко, Вірочко, Торки, Пралківці, Млини, Тарнава Нижня, Кругель Великий, Сливниця (з Нагірчанами і Комарою), Стибно, Теплиці, Слобода, Халупки Дусівські, Красічин, Миків, Вапівці, Ославича, Руське Село, Красичі, Черче, Пискоровичі, Молодич, Перегримка, Середниця, Кописно, Поздич, Верховня Велика, Святе, Щутків, Горохівці, Зарадава, Вишатичі, Змиєвіска і м. Перемишль. Це населені пункти Любачівського, Ярославського, Перемишльського, Ясловського, Новосандецького повітів. Загалом переселено з теренів нинішньої Польщі в Тулиголови близько 1440 осіб: 28 із Західної Бойківщини, 33 з Лемківщини, близько 1380 осіб із Надсяння¹. Саме населення Надсяння разом з українцями Лемківщини, Холмщини та Підляшшя зазнало найбільших людських, матеріальних і морально-психологічних втрат у середині ХХ століття [15, с. 7].

Отож, Тулиголови — масове поселення українців, які в основному репрезентують етнографічний регіон Надсяння, зі своєрідними матеріально-побутовою культурою, надсянським говором, та народною словесною традицією. Щодо пісенної спадщини, то її пам'ятають лише безпосередні носії. Це, здебільшого, колядки та «щедраки» («А в неділю ранесенько засвітало білесенько»², «А як то було с початку світа»³), весільні пісні («Знаю я,

знаю, що є в тім куруваю»⁴), історичні пісні («Сего року сумні свята»⁵), балади («Ой, юж вечер вечеріє, вечеріє»⁶), колискові («А там в лісі пташок співат»⁷), твори про кохання та сімейне життя («А в чужій стороні сумно жити мені»⁸). Більшість зразків, особливо обрядових, перебувають у фазі пасивного збереження. Прозовий матеріал представлено окремими текстами народних казок (про бідного чоловіка та Смерть⁹), легенд (про перших людей, зозулю, бузька, циганів, Вічного Жіда, про те, чому чоловіки старші за жінок, чому українські свята найпізніші¹⁰). Історично зумовлене активне побутування народної прози про події ХХ століття, зокрема оповідань та переказів про переселення українців з Польщі, безпосередніми учасниками та очевидцями якого були місцеві мешканці. Цей фольклорний матеріал означеної історичної доби, за словами Лесі Халюк, всупереч несприятливим обставинам є свідченням того, що за умов жорстокого «табу» на історичну пам'ять саме він виконує роль своєрідного документа епохи, є носієм певних настроїв та оцінок [5, с. 91]. Такі усні оповідання-спогади є одним із важливих чинників збереження ідентичності, самотності етнічних груп, який духовно їх формує, історично об'єднує [5, с. 66].

Зазначимо, що зразки народної прози цієї тематики зафіксовано впродовж 2012 року від безпосередніх учасників подій, зокрема першого етапу депортації (так званого добровільного переселення 1944 —

¹ Запис М. Качмар 11.03.2019 р. в с. Тулиголови від Шніцара Степана Ростиславовича, 1971 р. н., с. Тулиголови Городоцького району Львівської області.

² Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

³ Запис М. Качмар 17.07.2012 року в с. Тулиголови від Куцак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

⁴ Запис М. Качмар 17.07.2012 року в с. Тулиголови від Куцак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

⁵ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

⁶ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

⁷ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

⁸ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

⁹ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

¹⁰ Запис М. Качмар 17.07.2012 року в с. Тулиголови від Куцак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

серпня 1945 років) та другого етапу (насиленницької депортації в Україну у вересні 1945—1946 роках). Детальний аналіз текстів дозволив виділити такі тематичні домінанти: життя на малій батьківщині до переселення; саме переселення (причини, вербування, спротив, участь українського підпілля у цьому процесі, хід переселення); обживання на новому місці (побутові умови, протиставлення рідного дому і нової землі, адаптація переселенців у новий соціум, релігійне життя як один із шляхів консолідації громади); пам'ять про локальну батьківщину (ідеалізація, повернення на місця народження).

Оповідач зазвичай починає розповідь з короткої біографічної довідки про себе (дату і місце свого народження, кількість членів родини, основні господарські заняття): «Я сі народила дваїцїть восьмого, там дваїцїть восьмого року першого мая»¹¹. Індивідуальна пам'ять інформаторів добре зберігає відомості про саме село: його назву, кількість будинків, етнічну приналежність мешканців, тодішній адміністративний поділ — «Наше село було ціле українске. Пуляків ни було, одна була полька така заїжа. Всього одна на село. Було двіста підесят нумерів села, ту одна була тільки полька заїша»¹².

Більшість опитаних респондентів належали до досить заможних українських селян: мали багато землі, тримали свою господарку (більше 3 корів, 4 коней, свині). Працювали на полі, навесні орали, засівали, садили картоплю, садили городину. Бабія Марія пригадує: «Кусилосі, була така в селі велика кусарка. Її наймали, там сі платило і так кусарка кусила особливо пшеницю. Найбільше сіялосі пшениці. Жита сіяли менше, кусили косами так вручну. А пшеницю наймали ту машину, вона обмолочувала. Наймалосі сусіди всі. Удні другим пумагали. Сусіди, то треба було вісім, дев'ять людей, шуби то і снопи в'язати, і підбирати, і збирати то зерно в міхи і всьо»¹³.

Загалом згадуючи про малу батьківщину, респонденти, які народилися там і провели там зна-

чну частину свого дитинства, досить ідеалізовано її сприймають. Це особлива поетична пам'ять, коли кожен епізод юності стає часткою особливого виду людської пам'яті, у якій зафіксовано все, що складає поняття батьківщини [2, с. 13]. На думку О. Кузьменко, це своєрідна спроба створення міфу про загублений рай [6, с. 214]. Зазвичай вона відбувається на основі протиставлення батьківщини та нового дому. Ідеалізація помітна у всіх компонентах, які формують образ малої батьківщини: природи, людей та культури, яку вони створили. Марія Саєвич згадує: «Але там рівнота. Всьо рівніцьке. Всьо рівненько і так ладне. Дуже файно! Там файни пуля били, всьо. Ліси. Всьо»¹⁴. Франка Кривенська: «В нас дуже були пуля файни від дурогі. А дорога йшла посередині села. Ду Сяну. Але ж там були пуля дуже файні!»¹⁵. Як бачимо, наскрізний образ «рівного» файного поля є символом такого ж рівного, спокійного, без потрясінь та катаклізмів, багатого життя українця-хлібороба на малій батьківщині. Не менш важливим образом, який чи не найповніше відображає малу батьківщину, є також річка Сян: «Хата була в селі Торках, була над Сяном. Ріка плила Сян. Ми жили над тою річкою, над Сяном, крайня хата від річки»¹⁶. Ця річка, від назви якої походить найменування етнографічної групи, з котрою себе ідентифікує оповідачка, є не лише географічним об'єктом, а певним художнім кодом, «у якому міститься інформація про історію «малої вітчизни» [5, с. 123].

Окрім певних географічних особливостей, які мають символічне значення, особливого звучання набувають оповідання про святкування Різдва, весілля, інших родинних свят. Це минуле респондентів, це ті традиції, які також уособлюють образ малої батьківщини. Такі моменти належать до сфери емоційної пам'яті, коли, за С. Мишаничем, «в усних спогадах та почуттях залишається найсуттєвіше» [2, с. 10]. «Ой! Ми то в Польщі світкували свята дуже фай-

¹¹ Запис М. Качмар 17.07.2012 року в с. Тулиголови від Куцак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

¹² Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

¹³ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

¹⁴ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Саєвич Марії Володимирівни, 1941 р. н., с. Накло Перемишльського повіту, Польща.

¹⁵ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Василівни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

¹⁶ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

но! Дуже файно! Худили ду церкви. Ду церкви худили люди, ой-йю-йюй, бугато дуже ду церкви! Церковця була повна людей, повна! Наші все їхали фіром взимі, а ну хто мав фіру, ту всі їхали»¹⁷ — розповіла Анастасія Кушак про Різдво у селі Добра Ярославського повіту. Оповідачка згадує, як відбувався Святий вечір: сніпок жита ставили в кутку, на стіл застеляли в'язанку вівса, під стіл — дерев'яну діжу, а на неї бабу, спечену із гречаної муки; після вечері несли дванадцять страв коням і коровам, тоді дорослі колядували, а діти стрибали по соломі і щипали ту бабу з гречки. На Різдвяні свята ходили колядувати чоловіки зі звїздою, а вже на Йордан: «А ми, такі во дівчата, і ми худили хата в хату щедрували. Та чо? Я всі тії пам'ятаю ті щедрівкі»¹⁸. Ці оповідання пройняті особливим настроєм, оскільки, на думку Л. Халюк, вони відображають місце важливого досвіду й особистих переживань її жителів, формування їхніх біографій, це світ, з яким їх пов'язують сильні емоційні почуття [5, с. 118]. Таким же настроєвим наповненням характеризуються прозові тексти про весілля, інші народні свята.

Переломним моментом в історії українців на цих землях була Друга світова війна та все, що із нею пов'язане. Кульмінацією усіх жахів стала, безперечно, депортація українців з етнічних українських земель. Народна оповідна традиція має своє пояснення причин такої акції. Перша хвиля переселення місцевого населення припадає на початок 1940-х років і зумовлена угодою 1939 року між урядом СРСР і урядом Німеччини про евакуацію українського і білоруського населення з території колишньої Польщі, що відійшла в зону державних інтересів Німеччини, і німецького населення з території колишньої Польщі, що відійшла в сферу державних інтересів СРСР [16, с. 30]. Сім'ю Анастасії Кушак переселено на початку 1940 року в Бесарабію, на територію сучасної Молдови, де були німецькі колонії: «Бо то москаль, від границі два кілометри треба було виселити, бу переходили люди границю. Він два кілометри відси висилав. А на Бесарабію, там німець був.

Німці були. Німець своїх людей забрав, там біли німецькі кульонії»¹⁹.

Щодо переселення 1944—1947 років, то більшість респондентів вказують на польсько-український конфлікт як основну причину депортацій і звертають на польсько-українські взаємини особливу увагу. Саме переживання і почуття, незважаючи на значну деталізацію та точне відтворення подій, притаманні для творів цієї тематики. Розповідь характеризується високим емоційним напруженням (домінуванням страху, розпачу, жалю аж до плачу в процесі пригадування подій). Простежуємо домінування емоційної пам'яті, тобто здатності запам'ятовувати сильні враження [3, с. 79]. Пригадування таких подій вимагає «значних вольових зусиль» [5, с. 153], оскільки «вони насичені болем, який не притупився з часом» [2, с. 9]. У репертуарі кожного оповідача є наративи про боротьбу з поляками та просто жахливе становище українців на Закарзонні у 1944—1945 роках. Саме в цей період польський терор досягає свого апогею. Напади на українські села мали одну основну мету — силою змусити українців виїхати з Польщі [17, с. 197]. Окремі зразки народних оповідань констатують лише факти збройного конфлікту: «Ой, забивали наших людей сильно пуляки»²⁰.

Така боротьба була обопільною, мала так званій, за В. В'ятровичем, ефект доміно: напад — відповідь [17, с. 136]. На думку власне місцевих українців, поляки завжди нападали першими, а українці завжди оборонялися чи мстили: «То пришло, що треба виїжджати з Польщі на Україну. То вже нападали партизани. Пуляки нападали на українців, українці — на пуляків. Така вже ненависть була, знаєш»²¹.

Щодо мирного населення, то доволі поширені прозові твори про напади польських військових формувань на українські села з метою грабунку. У таких зразках домінують мотиви закопування всього найціннішого у землю та приниження українців: «А туди я прийшла за невістку во ду тих Кушаків.

¹⁷ Запис М. Качмар 17.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кушак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

¹⁸ Запис М. Качмар 17.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кушак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

¹⁹ Запис М. Качмар 17.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кушак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

²⁰ Запис М. Качмар 17.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кушак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

²¹ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Василівни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

Там біло бугатство! Бугачи біли. А шо? Всьо закупапи, бу сі буяли сильно. Пуяки забирали. Закупапи пулътна, водяг — всьо позакопували...»²²; «Вуни лахі добрі позабирали, а такі старі, вуни знали, не бійсі, пулячня пупалила, жиби ми потім не йшли сі перебирати тіко»²³ (оповідачка має на увазі повернення з лісу, де переховувалися українці під час цих нападів. — М. К.). Такі грабунки були досить поширеним явищем, оскільки у ситуації примусового переселення не останню роль відіграло також бажання легкого збагачення шляхом привласнення майна виселених [8, с. 111].

Особливо жорстокими були такі напади на села під час великих релігійних свят, зокрема великодніх. Саме на Великодень було знищене с. Красний Сад на Горохівщині: «В Великодній понеділок почали їх тут бити. Всіх. Ето був понеділок великодний»²⁴. У переддень Великодня нападу зазнало і село Дібча на Ярославщині:

«Пуяки так нищили люди. Так нищили, жо страшне! І то. А прийшлосі, будут паску пікли. Ну яка ж та паска буде? Нам кажут пильнувати, дівчатам, а вони будут, баби, пікли. Такі би'ли, знаєш, боцванкі, такі виликі, такі во! І пічут, може, я знаю, півгудини, ну не гудина. Юж ідут, дают сигнал. Юж ду сила ідут, давали сінгал. Я кажу: «Мамо, давайте де який г мішок або шо давайте і втічмо, бу нас постріляють!» Та й мішок, знайш, бо то паска була гуреча, опікло ми гет всьо плечи, же ми пувтікали. Боже, як я сі намучила! Най Господь Бог буронит, Матка Боска! Люди мої! То біло, то біло життя! То не до оповідження. Як ми жили. Та»²⁵. Далі оповідачка продовжує: «Священик і дяк похудили, будут світили. Як зачали бити, зачали стріляти коли того, то священик з том паском, з тим во всім повтікали до

ліса. (То поляки стріляли? — М. К.). Так, так. І всі ми повтікали. Та паска біла сурвлена, сурва, вуна ни біла печена, нічо. Але то біло. Я ти кажу. То страшне, страшне!»²⁶. Мотив вчинення важкого злочину на Великодень чи інше значиме християнське свято відомий фольклорній традиції (легенди про плями на місяці, коли брат вбиває брата, працю на полі і покарання за цей гріх тощо). Народний оповідач, оперуючи традиційним мотивом, надає йому своєрідного звучання у тексті: злочин відбувається у міжетнічному вимірі із трагічними наслідками для українців. Окрім того, підкреслена зневага власне до українського Великодня, який святкували за Юліанським календарем. Хоча самі напади мали також цілком прагматичну мету — бути несподіваними та неочікуваними, застати зненацька, легко знищити у найвеличніше християнське свято.

Народна пам'ять зберегла відомості про найбільші трагедії того часу, пов'язані з фізичним руйнуванням цілих українських сіл. Саме на українсько-польському пограниччі антиукраїнські акції проводилися з особливою силою, «мешканці Павлокоми, Малкович, Люблінця, Кирилівки, Пискорович, багатьох інших сіл стали жертвами цього геноциду» [18, с. 14]. Від переселенців із Перемишльщини (села Сливниця та Торки) зафіксовано наративи про події в селі Павлокома 3 березня 1945 року, коли було закатовано 366 українців, серед яких 94 дитини і 75 літніх людей [14, с. 353]. Цей злочин став символом трагедії українців Закарзоння. Кривенська Франка згадує: «Ну та в нашом силі не, а там друге сило було — само українці. Ту пуяки напали на то сило, за тим, за Сяном, [...] певно сі називало, всі українці пурізали. Але я ти скажу, жи пуяки, наші се мстили, бу знаєш, то вуни таке рубили, і наші на них нападали»²⁷. Гіперболізовано кількість жертв — «всі українці пурізали». Це пов'язано із тим, що оповідачка не була безпосередньою учасницею чи свідком події, вона чула про це від інших. Основний акцент зроблено на тому, щоб передати величину трагедії, її масштаб, кількість жертв за національною ознакою,

²² Запис М. Качмар 17.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кушак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

²³ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

²⁴ Запис М. Качмар та О. Чікало 15.08.2018 р. в с. Красний Сад Горохівського р-ну Волинської обл. від Гензи Петра Івановича, 1956 р. н., с. Мульчиці Володимирецького р-ну Рівненської обл.

²⁵ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

²⁶ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

²⁷ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Василівни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

яка вразила найглибше людську пам'ять. Джерелом появи іншого нарративу слугували розповіді чи чутки про катування українців у знищених селах. Жахливими картинами фізичних тортур та знущань в селі Павлокома позначено оповідання Марії Бабій: «Там від нас далеко, так може кілометрів дваїцять, напали на село. Там навіть і різали людей, таких шо. Там тому відрізали руку, а тамтому ще щось, на грудях хрест висікли чим-небудь. То від нас було дальше гет. За дваїцять п'ять кілометрів. Але всі сі буяли. Всі села, шо то такі дива сі твори»²⁸. Фольклорна пам'ять цього нарративу спроектована на відображення та збереження інформації про терпіння українських мучеників, які наводили великий страх на всі довколишні села. Мотив висічення на грудях хрестів також не випадковий. Акумуляція у тексті образу хреста як символу мук і страждань підкріплено історичними фактами: основним місцем глуму і знущань над людьми стала церква, де українці намагалися знайти захист [14, с. 352].

Відгомін трагедії села Пискоровичі представлено у переказі, зафіксованому від Катерини Брам: «А рускій, знаїш, там істрував. А там ліса вони не мали, люди, де втікати. Істрував люди на виїзд. А вуни, знаїш, ся довідали ті люди, знаїш, з поля. Вуни були на полі, на полях. Шо вуни є. Думають, нас охурунят. Як вони ю будут, то вони ся муш. І всі люди вишли там до тої школи. А руский ся намовив з поляками, взяв втік. А пулячня вистріляла гет всьо. Кров ся ляла, казали, Господи, Сяном. Сянник, то кров, то не біла вода, йно кров. Так ми казали. Я ти кажу»²⁹. Як відомо з історичних джерел, у школі села Пискоровичі поляки закатували близько 300 українців, які під охороною кількох червоноармійців очікували на переселення до УРСР [16, с. 97]. До універсальних фольклорних елементів належить образ крові замість води у річці Сян. Така метафора, яка символізує смерть, відома в історичних піснях [19, с. 6], й покликана відобразити велику кількість смертей та безневинних жертв. Загалом такі народні інтерпретації «історичної правди» пов'язані зі специфікою

усних народних оповідань як мистецьких явищ, яка полягає у спостереженні життєвих фактів і подій з відкриттям в останніх їхнього символічного значення, типових рис [2, с. 9].

Не лише самі жахливі події, учасниками чи прямими очевидцями яких були оповідачі, а й їхні відгомони, чутки, поголос змушували українців перебувати у постійному нервовому та емоційному напруженні. Так, Марія Бабій, яка жила у с. Торки в прикордонній смузі, де українці могли більш-менш відчувати себе у безпеці, розповідає: «Кожний спав тих п'ять чи шість місців вдітий, убраний, взутий. І так діти спали...»³⁰.

Постійні напади та життя у страху змусили людей гуртуватися та об'єднуватися. В кожному селі була варта з місцевих, система сигналів тривоги та оборони: «Памнітаю в нас вечер варта пішла вартувати. Хлопи пішли вартувати. Такі шини си понавішували пу силі. І як будут напали, зара в шини б'ють. І всі втікали. То було страшне!»³¹; «В селі була сільська п'атруль. Кожної ночі п'ять чулувік з кожного краю стояли і обороняли. Як хтось там з чужих сіл підхудив, ту го зараз. Були пуроблені такі дзвони, на стувпах телефонних пувішані. Зара бамбали, дзвонили та й люди втікали, хувалисі»³².

Місцем порятунку для українців був ліс: «Ду лісу. І курову брали, і втікали. Різне било»³³; «Всьо. Я вушей мала певно може де, не знаю скільки, бо ми в лісі би'ли. В лісі. Бо ліс ратував. Бо там би'ла та банда наша, та як простії, спасителі називали. Партизанка»³⁴. У селах, де не було лісу, мешканці знаходили інші місця сховку, де могли би перечекати напади: «Як тоті барабани задзвонили, то втікали всі під границю, під самі дроти. Там вже пугра-

³⁰ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

³¹ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Василівни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

³² Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

³³ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Василівни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

³⁴ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

²⁸ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

²⁹ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

ничники худили, вже там, там такий був здоровенний канал, і в тім каналі вже сідали і сиділи ду рая. А рано вже потім верталісі дудому»³⁵. У представлених зразках оповідачі були безпосередніми очевидцями чи учасниками подій, переживали, емоційно реагували, витворювали власний досвід. Засвідчують це і самі тексти, які достатньо деталізовані, оповідь «значною мірою драматизована» [3, с. 76], конкретна і докладна.

Значний масив текстів присвячено українському підпіллю. В. В'ятрович зазначає, що українські повстанські відділи почали створюватися в Надсянні у липні 1944 року. Пов'язано це було безпосередньо із польськими нападами на українські села та потребою опору [17, с. 194]. Вказує на це і Куцак Анастасія: «Туди й то потім юж [...] на тім п'ятім році році там сі тако зробило, що пуляки били наших людей. Наші потім сі пурубилі бандерами. Бандерівці в лісі сіділи. Билисі...»³⁶, а Катерина Брам згадує: «Біли. В лісі біло їх повно. Як воно, як воно, знайш? Але мали ружо різне: і таке, і таке, й таке. Де вони то набрали, то я ни маю поняття. Я ни маю поняття. Де вони то понабирали»³⁷.

Отож, польсько-українська війна слугує в народній пам'яті чи не основною причиною переселення. М. Трухан зазначив, що за таких умов стає зрозумілим, чому мешканці сіл з етнографічного пограниччя нерідко виїздили без жодного тиску з боку польської влади [18, с. 18]. Доведені до відчаю прості українські селяни часто добровільно залишали рідні домівки, щоб не стати жертвами протистоянь. Саме переселення вони розглядали як тимчасову втечу, порятунк, поки все не закінчиться, і сподівалися на швидке повернення додому: «Ми казали, жи ми ни ідемо надовго. Ми що будемо два чи три тижні і назад пуїдемо»³⁸.

³⁵ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

³⁶ Запис М. Качмар 17.07.2012 р. в с. Тулиголови від Куцак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

³⁷ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

³⁸ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Василівни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

Зазначимо, що у зразкові, записаному від Саєвич Марії, відображено ще одну історичну реалію, важливу в процесі депортацій українців — залучення у вересні 1945 року до переселення урядових військ польського комуністичного режиму, яким часто допомагали загони НКВС, особливо під час операції «Вісла» [20, с. 101]: «То москалі всьо рубили. Люди виганяли. Хто сі лишав, ту би вбили москалі, вбили і всьо. Стріляли всьо. То під границю втікали, геть під німці там во, втікали люди, наші українці. Вуни виганяли. Та то москальня зрубила»³⁹. У цьому наративі простежуємо акумулювання одного із важливих моментів поетики народного оповідання — поєднання зовнішнього боку подій з передачею внутрішніх відчуттів оповідача [2, с. 9]. Внутрішні відчуття відображено однією емоційно забарвленою лексемою — «москальня» з чітко вираженою негативною конотацією (можна провести паралелі із часто вживаною лексемою «полячня» чи «пулячня» у наративах про польські напади).

Значка кількості зафіксованих зразків акумулює мотив попереднього запису, тобто добровільної згоди на переселення: «Як переселювали? Так? Та во так. Приїхали туї, так типер кантора. О. І писали люди на виїзд, писали на виїзд»⁴⁰. Про вербування згадує також Марія Бабій, зокрема, що була створена спеціальна комісія з трьох місцевих чоловіків та одного представника з району⁴¹. Головними завданнями таких комісій було встановити число українського і «русинського» населення, вести агітацію за виїзд до УРСР, збирати зголошення на виїзд, реєструвати охочих, оцінити вартість маєтку осіб, оголошених на виїзд, організувати транспорт переселенців [18, с. 10]. Український визвольний рух 19 жовтня 1944 року назвав переселення засобом винищення українців і закликав до активного спротиву [17, с. 179]. Це відображено також в оповіданні Марії Бабій: «А гвечир знов прихуділи бандерівці, що нігде не виїжджайте! Ту є наша тери-

³⁹ Запис М. Качмар 13.02.2012 р. в с. Тулиголови від Саєвич Марії Володимирівни, 1941 р. н., с. Накло Перемишльського повіту, Польща.

⁴⁰ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

⁴¹ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

торія. Ту українська земля. Ми її відвоюємо. І нігде не виїжджайте! Бо ми вам, ні знаю, що зробимо. Пупробуй слухати: виїжджай, ні виїжджай, вербуйся — не вербуйся! Ну але все одно»⁴². Пропаганді з українського підпілля вдалося на деякий час призупинити переселення. Після залучення урядових військ у ці процеси розпочалася збройна боротьба бандерівських загонів та цих формувань, яка тривала до кінця 1946 року. В. Сергійчук наголосив, що на Закарпатті «УПА справді виступила оборонцем прав місцевого автохтонного населення» від розладжування комунікаційних систем до знищення польських військових сил, які були залучені до переселення [16, с. 98]. Однією із форм протидії переселенню розглядалося також спалення виселених українських сіл. Це відображено у наративі, зафіксованому від Марії Бабій: «Було, було. Села виселяли. Але то вже виселяли бандерівці. Українці. Нема, української ноги ту ні буде, і пуляків ту ні буде. І вони спалювали, підпалювали, хати горіли, пужари були страшні! Горіли села. Горіли. В нас в Торках згоріло шось підісять хат. А решта село стуяло...»⁴³.

Сам хід переселення характеризувався важкими умовами подорожі, тимчасових поселень, нелюдських обставин, які принижували людську гідність:

1. Виселення в холодну пору року: «Взимі. Сніг. Мороз. Страшний, як нас віз. Допора як фірами до стації десь так зо трийцять кілометри біло. Ой курило снігом! Йой, Боже! Снігом курило, мороз!»⁴⁴.

2. Українці залишають роками набуте майно і втікають, беручи хто що може: «А потім, як прийшло, жиби втікати, запрягли коня і взяли там десь трошки на фіру, і троха людей, сусіди. І тим єдним конем пуїхали. То всьо сі лишило закопане»⁴⁵. А ті, що переходувалися в лісах від постійних польських нападів, взагалі були без нічого: «Та ми йшли пішки. Ми ні

мали ні фір, ні нічо ні біло, нічогісько. Пішки ду Ярославля ду стації. Та. Пришли ми ду стації, знаїш. Нічого, нічогісько. Нічогініго-нічогініго»⁴⁶. Цей зразок — цікавий приклад емоційного переживання героїнею типової історичної ситуації початку переселення восени 1944 року. Саме в цей час, за словами Р. Дрозда та Б. Гальчака, виїжджали особи, що втратили своїх близьких та майно як внаслідок польсько-українського конфлікту, так і військових дій, тобто ті, яких до виїзду примусила ситуація [8, с. 109]. Відображення трагізму події через сприйняття оповідачки простежуємо у нанизуванні в цьому короткому текстовому уривкові слова «нічого» та його спільнокореневих на позначення повної втрати усього (батьківщини, землі, хати, рідного простору, матеріальних надбань, духовного зв'язку з предками, власної людської та національної гідності): «нічо», «нічога», «нічогісько», «нічогініго».

3. Об'єднує більшість наративів про переселення мотив довготривалої важкої дороги на нову землю. Тут увага слухача зосереджена на способах приниження людської гідності [5, с. 80]. Оскільки шлях до нового дому супроводжується жахливими санітарно-гігієнічними умовами, нелюдськими обставинами перебування в тимчасових місцях, погодними умовами: «Сідали ми на Бакунчицях два тижні. Такі пурубили палатки. Вуші сі завели. То ж страшне било! А дуци такі падали! А то діти маленькі, попробуй! То сі люди мучили, то страшне!»⁴⁷. Жахливі побутові обставини провокували різні хвороби: «А там в Мостисках стояли з худобов. Попростуджувались люди. Людоньки! З чирями»⁴⁸.

4. Зазначимо, що села біля кордону переселяли одними із останніх. Умови виїзду доволі гуманні, порівнюючи із переселенням із Ярославського повіту чи дальших сіл Перемишльського. Моєму прадідові, Журавському Данилові, дали три дні на саме перевезення. У пороблених паках було вивезено зерно: «Шо як шо! А хліб тре брати, бо найгірша смерть —

⁴² Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

⁴³ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

⁴⁴ Запис М. Качмар 17.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кушак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

⁴⁵ Запис М. Качмар 17.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кушак Анастасії Петрівни, 1928 р. н., с. Добра Ярославського повіту, Польща.

⁴⁶ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Василівни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

⁴⁷ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Василівни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

⁴⁸ Запис М. Качмар 13.02.2012 р. в с. Тулиголови від Саєвич Марії Володимирівни, 1941 р. н., с. Накло Перемишльського повіту, Польща.

то голуд!»⁴⁹ — так говорив прадід своїм дітям. Зерно і хліб — традиційні коди української фольклорної пам'яті, навколо яких сконцентровано основний смисловий вузол сюжету оповідання. Маючи три дні на перевезення, головний герой перш за все обирає зерно. Загалом «тема землі, сільського буття з усіма його болями й стражданнями наскрізь традиційна і становить важливу ланку в комунікативному інформаційному ланцюгу народу, вмонтовану у відповідне емоційно-експресивне поле» [3, с. 75]. Деякий час сім'я Журавських перебувала у родичів в Шегинях, а тоді переїхала в Тулиголови.

Інколи оповідач, згадуючи ці події, досить у лаконічній формі подає власну історію, зосередившись на вузлових моментах: «Яке то біло переселення? Написали картку, приліпили на двері: за дваїцять п'ять гудин жи би ту вас ништо ни видів. Ту таке біло, Маруся»⁵⁰. Увесь досить тривалий у часі процес переселення від реєстраційних комісій до виїзду фольклорна пам'ять сконденсувала у кількох реченнях, звернувши основну акцентуаційну увагу на образи: картка, двері, двадцять п'ять годин.

Прикметно, що в репертуарі мешканців села, яких було переселено в 1945 році, поширені перекази, правда, у досить сконденсованій формі про операцію «Вісла» 1947 року. Вони підтверджують думку сучасних дослідників про те, що метою цієї акції було цілковите очищення цих земель від українців [9, с. 243]: «То, кутри ни пуїхали, ту їх потім вивузіли, де то десь? Геть г Польщу далеко. Далеко їх там вивузіли тих українців. То сі такі лишали самі пуляки»⁵¹; А пуляки тиж палили, підпалювали села, виганяли на Україну людей. Забирайтесі на свої землі, землі. І їжджайте на Україне! Вони, ті, шо сі там лишали, ту тих виганяли. Але багато наших українців звіти з-під границі пуїхали туду на Захід. Ту на німецьку територію, бо там десь були польські кульонії. Вигнані, виселені. То вони пуїхали туду. Багато, десь понад підисять родин. Їм було

багато краще, як нашим ту. А ту всіяко буває»⁵². Доволі цікаво подано в інтерпретації оповідачки семантичну опозицію «свій/чужий» — своя земля, мала батьківщина — чужий простір, новий дім: «їм там було багато краще, як нашим ту», бо вони залишилися все ж таки там, в Польщі, майже на рідній землі, а родина оповідачки опинилася на чужині, за кордоном від рідного дому. Хоча, на відміну від українців, переселених в результаті операції «Вісла», депортовані українці в УРСР, в основній масі на територію Західної України, «швидко вросли в новий ґрунт, а загартовані в боротьбі з поляками за збереження своєї національності, виявилися національно стійким елементом, невіддатним на русифікацію» [18, с. 18].

Доволі цікаво представлено життя та освоєння переселенців на новому місці. Українці приїжджали в Тулиголови у кілька етапів: спочатку із Ярославського повіту (кінець 1944 — початок 1945 років), а тоді із Перемишльського (осінь 1945 року).

Перші переселенці з'явилися в Тулиголовах ще тоді, як там були місцеві поляки. Ті вважали село своєю батьківщиною і намагалися чинити опір. Претензія до українців була висловлена кількома словами — українці зі своїх пісків приїхали на їхню чорну родючу землю. Розпочалися напади та сутички, переселенці змушені були переховуватися в колишньому палаці пана Баля. Чоловіки зібралися і пішли до Комарна: «Там місця не било, бо сте казали, жи маємо їхати ту. Там будут пуляки, а ми будем ту на Україні. Осьте тера ту всіх, там є якось, каже, пасвіско і вистріляйте нас! Стріляйте нас і всьо»⁵³. Після втручання влади ситуація налагодилася. «А ту скорше приїхали, так на вєсну. Ярославскі, знаєте, з Ярославля. То тії субі ліпші хати заняли. [...] А гірші сі пулишали. А ми тії во з Перемишля: Вірки, Накло, ти во всі, Кубельниця — то ми всі разом, знаєш, так во тії села всі їхали пізніше. Ту ю вже хатів файних ни було таких»⁵⁴.

⁴⁹ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

⁵⁰ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Васиївни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

⁵¹ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Васиївни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

⁵² Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

⁵³ Запис М. Качмар 18.07.2012 р. в с. Тулиголови від Брам Катерини Васиївни, 1926 р. н., с. Дібча Ярославського повіту, Польща.

⁵⁴ Запис М. Качмар 13.07.2012 р. в с. Тулиголови від Кривенської Франки Васиївни, 1932 р. н., с. Сливниця Перемишльського повіту, Польща.

Освоєння нового простору розпочиналося із хати, облаштування нового дому. Саме хата, земля, село, дорога належать, за О. Кузьменко, до тих узагальнено типових художніх образів, які формують інформаційне ядро концепту Батьківщина [6, с. 212]. Окрім порожніх хат, які залишили поляки українцям, народна пам'ять зберегла також образи покинутого урожаю на полях (картопля, біб, горох), який могли зібрати та споживати нові господарі.

У народних наративах про заселення у пусті хати відображено не лише побутові реалії того часу (більшість українців покинули дерев'яні хати, покриті вже бляхою), а й реалізацією опозиції свій/чужий: покинуте у Закарзонні своє, рідне, тому хороше, а знайдене тут — потворне і бідне. Підкріплюють смислове навантаження бінарної опозиції й історичні реалії — у Радянській Україні переселенців із Закарзоння очікували злидні, ненависні колгоспи і всеохоплюючий терор НКВС [8, с. 114]. Для зразка наведемо уривок з оповідання Бабій Марії: «І так з того, з Городка, приїхали манівцями тов дорогов аж до Тулиголов. Найшли си Тулиголови таки. Прупащі. А які ту були хати! Кучки! Кучки на штирох ножках. Сімсот нумерів було, а типер є триста підисят. Страшні хати! Недоступні. Тато си нашли таку хату невелику, [...] де Рибаківа хата стоїт. Ту стуяла така хата довжезна під стріхов. Три гуспудари ту жило в тих хатах. Одні двері були. А всьо курні хати. Шо дим ішов на стрих, а по стриху розходивсі. А як вітер був, то троха витігало той дим. А там, як то, курилосі в хатах, як не знати»⁵⁵. Негативна конотація нового дому відображена епітетами і порівняннями: «прупащі», «кучки на штирох ножках», «страшні», «недоступні», «під стріхов», «курні». Використання таких увиразнювальних (емоційно-оцінних) епітетів з перевагою негативного над позитивним значенням продиктовано, за В. Соколом, гостротою, драматичністю сюжетів з трагічними наслідками [3, с. 131]. Саме такою трагедією стало для оповідачки та її родини переселення з рідного дому на чужу землю.

Та життя змусило прийняти нові реалії, змиритися та обживати нові місця. Освоєння розпочалося із облаштування нової хати, власного побуту, налагодження господарських справ. Не менш важли-

вим українці вважали релігійні питання та відкриття церкви: «Наш тату, мої, ту прийшли, приїхали ми. І тату, іще Микитишин з кінце, але з нашого села, з Торк, вони сі зайняли церков. Вони пуїхали. А то вже попробуй після переселення, попробуй. Церкву ни дозволяли відкривати. Але то є наш, то є пам'яток архітектури, та. То ту дозволили, шуби була відкрита. І так сі відкрила церква»⁵⁶. Спочатку привозили священників із Грімна, Лівчиць, а тоді запросили переселеного з Закарзоння отця С. Саламона. Церква стала важливим фактором консолідації прибулих із різних сіл українців. Вона була не лише релігійною інституцією, а й виступала «репрезентантом» нації, її речником, опікуном, оборонцем [21, с. 55]. Така релігійна консолідація посприяла об'єднанню мешканців в одну громаду, яка розпочала нову історію села Тулиголови після 1945 року.

Висновки. Народна словесність та історія перебувають у постійній взаємодії. Беручи за основу «історичну правду», фольклор своєрідно реагує на історичні події та реалії, трансформує та інтерпретує їх відповідно до народного сприйняття, крізь емоційну сферу, за законами колективної традиції. Витворює «художню правду», фольклорну пам'ять. Не стали винятком і народні оповідання про переселення українців з етнічних українських земель Закарзоння в 1944—1947 рр. Типові історичні ситуації, які відбувалися із сотнями тисяч депортованих українців, своєрідно відображені в прозових зразках через долі окремих особистостей, їхні індивідуальні емоції та переживання, поетичну пам'ять. Наративи в контексті народної традиції транслують нащадкам інформацію про життя українців на Лемківщині, Холмщині, Підляшші, Надсянні, причини переселення (польсько-українська війна), вербування, спротив, боротьбу українського підпілля, жахливі умови депортацій, які принижують людську та національну гідність, облаштування життя на новій землі, пам'ять про малу батьківщину.

1. Мишанич С.В. *Усні народні оповідання. Питання поетики*. Київ: Наукова думка, 1986. 327 с.
2. Мишанич С. Усні хроніки народного життя. *Народні оповідання* (упоряд., вст. ст. і прим. С.В. Мишанича). Київ: Дніпро, 1986. С. 5—16.

⁵⁵ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

⁵⁶ Запис М. Качмар 12.07.2012 р. в с. Тулиголови від Бабій Марії Данилівни, 1932 р. н., с. Торки Перемишльського повіту, Польща.

3. Сокіл В. *Фольклорна проза про голодомори ХХ ст. в Україні: парадигма тексту. Монографія.* Львів, 2017. 440 с.
4. Іваннікова Л. Дніпропетровськ — Половиця — Кодак: фольклорна та історична пам'ять. *Народна творчість та етнологія.* 2016. № 3. С. 42—50.
5. Халюк Л.М. *Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості.* Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т.Рильського НАН України, 2013. 202 с.
6. Кузьменко О. Концепт Батьківщина у парадигмі художніх образів простору в фольклорних новотворах про виселення (на матеріалі власних записів із Західної Бойківщини). *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2010. Вип. 34. С. 210—220.
7. Кирчів Р. *Двадцять століття в українському фольклорі.* Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. 536 с.
8. Дрозд Р., Гальчак Б. *Історія українців у Польщі в 1921—1989 роках.* Харків: Золоті сторінки, 2013. 272 с.
9. Виноградська Г. Депортації українців з Польщі 1944—1947 рр.: проблеми періодизації та обставини переселення (за матеріалами усних оповідей депортованих). *Схід/Захід: Історико-культурологічний збірник.* 2008. Вип. 11—12. Спеціальне видання. С. 243—250.
10. Ковальчук С., Петрова Н. Українці західного пограниччя у переселенських процесах на Одещину у другій половині 40-х рр. ХХ ст. (за матеріалами Державного архіву Одеської обл.). *Українське пограниччя: варіативність традиційної культури. Одеські етнографічні читання: Збірка наукових праць.* Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, 2018. С. 131—140.
11. Павлів Ю. *З. Депортації українців з польсько-українського прикордоння 1944—1951 рр. у регіональній пам'яті України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.* Львів: б. в., 2018. 20 с.
12. *Депортації: західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади: у трьох томах.* Т. 1. 1939—1945 рр. (відп. ред. Ю. Сливка). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 751 с.
13. *У жорнах історії. Збірник спогадів та документів.* Київ: Фірма «Грамма», 2017. 392 с.
14. *Книга пам'яті. 1944—2014: до 60-річчя польсько-українських кривавих подій на Закарзонні* (упоряд. В. Процюк). Львів, 2004. 737 с.
15. Глушко М. Надсяння: локалізація та межі етнографічного району України. *Народна творчість та етнологія.* 2017. № 3. С. 7—15.
16. Сергійчук В. *Трагедія українців Польщі.* Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1997. 438 с.
17. В'ятрович В.М. *Друга польсько-українська війна. 1942—1947.* Київ: Києво-Могилянська академія», 2011. 288 с.
18. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни (1944—1984). *Записки НТШ.* Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1990. Т. 208. 404 с.
19. Снігірєва Л. *Символи вода, вогонь, вітер, земля в українських народних історичних піснях XV — початку XVIII ст.* URL: http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13584/1/%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A2%D0%AF%20%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%B8%20%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B0...%D0%A1%D0%BD_%D0%B3%D0%B8%D1%80%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9B.%D0%9C..pdf.
20. Виговський М., Кучер В. *Закарзоння. Київська старовина: Історичний науково-популярний та літературний журнал.* 1994. № 1. С. 94—102.
21. Волинець О. Релігійний чинник в українському етнодержавотворенні (на прикладі УГКЦ). *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.* 2017. Вип. 17. С. 54—58.

REFERENCES

- Myshanych, S.V. (1986). *Oral folk stories. The question of poetics.* Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Myshanych, S. (1986). Oral Chronicles of People's Life. In S. Myshanych (Ed.). *Folk stories* (pp. 5—16). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Sokil, V. (2017). *Folklore prose about Holodomor of the twentieth century in Ukraine: the paradigm of the text.* Monograph. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Ivannikova, L. (2016). Dnipropetrovsk — Polovitsa — Kodak: folklore and historical memory. *Folklore and ethnology*, 3, 42—50 [in Ukrainian].
- Khaliuk, L.M. (2013). *Oral folk tales of Ukrainian immigrants of Lemkivshchyna, Kholmshchyna, Pidliashshia and Nadsiania: genre-thematic specificity, artistic features.* Kyiv: M.T. Rytsky Institute of Art, Folklore Studies and Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O. (2010). Concept Motherland in the paradigm of artistic images of space in folk novelties about eviction (on the basis of their own records from the West Boykivshchyna). *Literature. Folklore. Problems of poetics* (Issue 34, pp. 210—220). Kyiv [in Ukrainian].
- Kyrchiv, R. (2010). *The twentieth century in Ukrainian folklore.* Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Droz, R. & Halchak, B. (2013). *History of Ukrainians in Poland in 1921—1989.* Kharkiv: Gold Pages [in Ukrainian].
- Vynogradska, G. (2008). Deportations of Ukrainians from Poland in 1944—1947: problems of periodization and the circumstances of resettlement (based on the materials of oral deport-

- ees). In *East/West: historical and cultural collection. Special edition* (Issue 11—12, pp. 243—250) [in Ukrainian].
- Kovalchuk, S. & Petrova, N. (2018). Ukrainians of the western frontier in the resettlement processes on the Odesa region in the second half of the 40's of the twentieth century (on materials of the State Archives of the Odesa region). In *Ukrainian borderland: variability of traditional culture. Odessa ethnographic readings: collection of scientific works* (pp. 131—140). Odesa: Odesa National University named after I.I. Mechnikov [in Ukrainian].
- Pavliv, Yu. Z. (2018). *Deportation of Ukrainians from the Polish-Ukrainian border area in 1944—1951 in the regional memory of Ukraine*. The thesis for the academic degree of Candidate of Historical Sciences. Lviv [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu. (Ed.) (1996). *Deportations: Western lands of Ukraine in the late 30's — early 50's. Documents, materials, memoirs: in three volumes* (Vol. 1). Lviv: Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypiakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- In the millstones of history. Collection of memoirs and documents* (2017). Kyiv: «Gramma» [in Ukrainian].
- Protsiuk, V. (Ed.) (2004). *The book of memory. 1944—2014: the 60th anniversary of the Polish-Ukrainian bloody events on Zakerzonnia*. Lviv [in Ukrainian].
- Hlushko, M. (2017). Nadsiania: localization and boundaries of the ethnographic region of Ukraine. *Folklore and ethnology*, 3, 7—15.
- Serhiychuk, V. (1997). *Tragedy of Ukrainians in Poland*. Ternopil: Book and magazine publishing house «Ternopil» [in Ukrainian].
- Vyatrovych, V.M. (2011). *Second Polish-Ukrainian War. 1942—1947*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian].
- Truhan, M. (1990). Ukrainians in Poland after the Second World War (1944—1984). In *Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. 208). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
- Snihiryova, L. *Symbols of water, fire, wind, earth in Ukrainian folk historical songs of the 15th — early 18th centuries*. Retrieved from: <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13584/1/%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A2%D0%A2%D0%AF%20%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%B8%20%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B0....%D0%A1%D0%BD%D0%B3%D0%B8%D1%80%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9B.%D0%9C..pdf>
- Vygovsky, M. & Kucher, V. (1994). Zakerzonnia. *Kyiv antiquity: popular scientific and literary magazine*, 1, 94—102 [in Ukrainian].
- Volynets, O. (2017). Religious factor in the Ukrainian ethno-creation (on the example of the UGCC). *Ukrainian national idea: realities and prospects of development* (Issue 17, pp. 54—58) [in Ukrainian].